

REKONSTRUKCIJA ŽENSKE ODJEĆE U ENEOLITIKU MEĐURIJEČJA DUNAVA, DRAVE I SAVE

Marina MILICEVIĆ

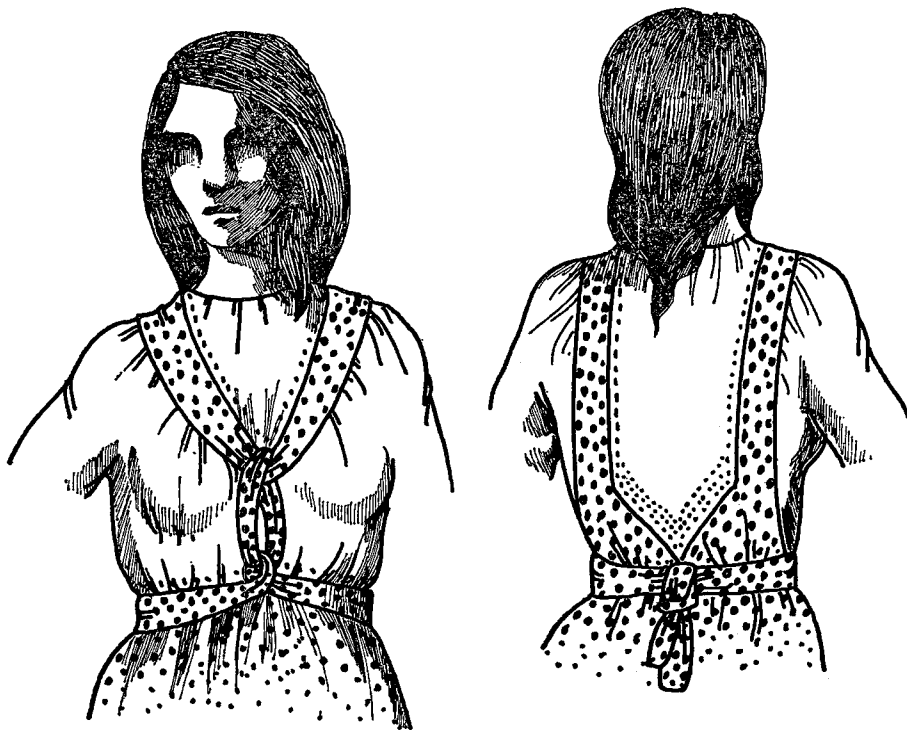
41000 Zagreb, Yu, Arheološki zavod, Filozofski fakultet, P. O. Box 421
Izvorni znanstveni članak — Prehistorijska arheologija

Prema nekim idolima badenske i vučedolske kulture može se prilično vjerno rekonstruirati odjeća i obuća tog razdoblja. Materijali za njezinu izradu su bili životinjskog (vuna, koža) i biljnog porijekla (lan, konoplja). Obilje oblika i boja pokazuje da je odijevanje preraslo funkcionalnost i postalo ukras tijela i pokazatelj društvenog položaja.

Polazeći od nekoliko idola nađenih u Sarvašu, Vučedolu i Vinkovcima, te Ljubljani, pokušat ćemo nešto više reći o odjeći eneolitičkog razdoblja u sjevernoj Jugoslaviji.* Time se do sada nitko nije posebno bavio i u objavljenim radovima o idolima se više govori o njihovom značenju za zajednicu u kojoj su nastali, a manje o onome što se na njima samima vidi. Pokušaja interpretacije ukrasa urezanih na idolima ima kod Kalicza: on za neke uzorke na statuetama potiske kulture kaže da bi mogli potjecati od načina tkanja.¹ U publikaciji u kojoj se govori o idolima u izdanju Naturhistorisches Museuma iz Beča, pitanju odjeće se ne posvećuje ništa ili gotovo ništa.² N. Tasić se bavi interpretacijom i značenjem idola, a manje njihovom pojavnošću. Uglavnom je za vinčanske statuete samo spomenuo da imaju suknu ili pregaču, tj. da su obučeni. On napominje da su se idolima bavili M. Vasić, B. Gavela, D. Garašanin, A. Cermanović, D. Srejšević.³ R. R. Schmidt u svom djelu »Die Burg Vučedol« jedini je donekle pokušao protumačiti odjeću eneolitičkih ljudi. Inače je u arheologiji taj način promatranja idola prilično zapostavljen, vjerojatno zbog toga što ni jedna »transkripcija« ne može biti potpuno točna niti ćemo ikada biti sigurni da smo vidjeli upravo ono što je trebalo vidjeti, ipak ta nesigurnost ne smije biti prepreka da se pokuša približiti eneolitičkog čovjeka i njegov način života današnjim ljudima.

Najstariji sačuvani eneolitički idol iz Međuriječja Drave, Dunava i Save na kojem je naznačena odjeća pripada badenskoj kulturi (T. 1, 1 a-b). Idol ranoklasične badenske kulture s lokaliteta Vučedol detaljno je opisao R. R.

Schmidt.⁴ Izrađen je od crveno pečene zemlje i crno obojen. Figura je plošna i predstavlja mlađu žensku osobu s izraženim grudima. Na njemu je vrlo realistički prikazana odjeća te žene: trake su prebačene preko ramena i sprijeđa zavezane na dva mjesta, kod grudi i niže na struku, te se dalje obavijaju oko struka tvoreći pojas. Straga se vidi kako su krojene kao dio suknje da bi se prebacile preko ramenâ. Cijela je suknja zajedno s naramenicama ukrašena ubodima. R. R. Schmidt je ovaj prikaz interpretirao kao: »...uobičajenu kratku jaknu, naprijed otvorenu s dubokim izrezom na leđima...«.⁵ Pri tom je vrpca služila samo da opšije odjeću. Ne bih se s njim složila jer izgleda da je na ovom idolu prikazana suknja s naramenicama koje je pridržavaju i u isto se vrijeme obavijaju oko struka kao neka vrsta pasice. Čini mi se najlogičnijim tako rekonstruirati taj odjevni predmet (Crtež 1 a-b). Na samom

Crtež: 1a, b

idolu nije prikazana nikakva košulja koja bi pokrivala gornji dio tijela. Pitanje je da li je postojala ili nije. Naime, ako je prikaz kultne odjeće neke, vjerojatno, svećenice ne bi bilo iznenađujuće da košulje nema. S druge strane to bi mogao biti realistički prikaz svakodnevnog nošnje, u votivne svrhe, koja

je sigurno imala košulju (već sama klima područja čini to nužnim). Ja sam se odlučila za rekonstrukciju s laganom lanenom košuljom za koju vjerujem da nije prikazana zbog pojednostavljivanja posla; idol je dosta oštećen pa je zapravo teško reći nešto više o tome.^{5a}

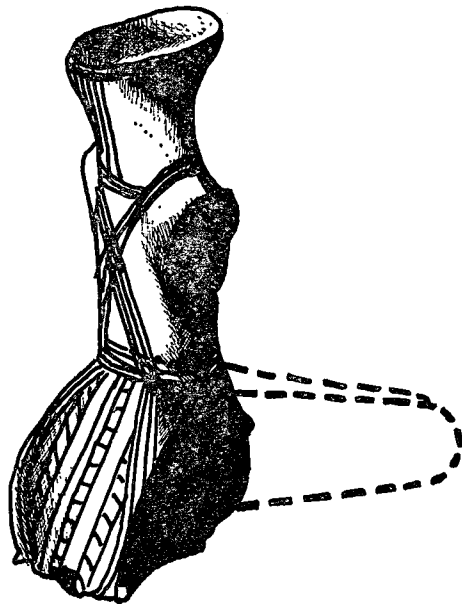
S područja vučedolske kulture sačuvano je više idola s naznačenom odjećom. Dijelom je to odjeća koja se može opredijeliti kao kulturna, a dijelom kao svakodnevna. Očiti primjer prikaza kulturne odjeće je idol iz Vinkovaca (Tržnica-Hotel) (T. 1, 2 a-c). Nađen je na dubini od 2,44 m u vučedolskom sloju i pripada B-2 stupnju te kulture, prema podjeli S. Dimitrijevića. Nedostaje mu na žalost gornji dio. Teško je reći da li prikazuje žensko božanstvo ili svećenicu u kulturnoj odjeći. Ona nosi široki pojas koji je sprijeda proširen. S gornje strane ima malu vezenu pregaču, možda ukrašenu resama, obješenu na pojas. Sa stražnje strane ima samo mali komad tkanine koji ne prekriva gluteje (T. 1, 2b). Uz podroban opis ovog idola S. Dimitrijević tumači stražnju stranu kao posuvraćenu suknju.⁶ Ne bih se složila s njim, već sam sklonija tumačenju da je to prikaz steatopignih oblika. Na ovom je idolu još nešto zanimljivo: to su prikazi križeva, inače standardnih vučedolskih motiva, na oba bedra statуете (T. 1, 2c; crtež 2). To je lako moglo biti pučko ukrašavanje votivnog idola kulturnim motivom, no isto je tako mogao biti i vrlo realističan prikaz tatauiranja ili skarificiranja. O tome ću podrobnije govoriti na kraju teksta.

Još jedan primjer kulturne odjeće je idol iz Vinkovaca (Tržnica-Hotel) (T. 2, 1 a-c). Nađen je na dubini od 2,54 m, na kućnom podu. Pripada stupnju B-2 vučedolske kulture. To je plošni idol s izraženim grudima kojemu nedostaje jedan dio, vjerojatno noge (rekonstrukcija — crtež 3). Prikazuje ženu sa suknjom koja ima križno postavljene naramenice i široki pojas. Suknja je straga nabrana ili čak plisirana. Košulju vjerojatno nije imala — to zaključujem po motivu koji bi mogao biti skarificiran, a nalazi se na lopaticama i sprijeda na ramenima. Suknja je poseban problem. Prema ovdje priloženoj rekonstrukciji (crtež 4 a-b) to bi bila »krinolina« od krutog, možda plisirano materijala koja prekriva samo stražnji dio tijela dok prednji ostavlja golim. Plisiranje sukna ili platna je postupak koji se lako može svugdje primijeniti, a sastoji se od toga da se materijal složi kao harmonika, uveže konopcem i onda moči u vodi i tuče kamenjem. Razvijeniji postupak koristi drvene valjke na kojima je otežano korito. Ako uzmemo da je ona sprijeda bila gola, u tom slučaju bi ovo bio prikaz ili ženskog božanstva ili svećenice u odjeći za obred. Postoji i drugo tumačenje: ona je mogla imati običnu platenenu suknju koju umjetnik nije prikazivao zbog pojednostavljenja cijelog posla kao i zbog problema kako da riješi prijelaz na noge. Iznad te lagane suknje mogla se nalaziti tzv. resasta stražnja pregača. One se sastoje od gornjeg kompaktnog dijela koji je privezan u struku, a s njega vise guste vunene rese (ponekad u dva sloja jedan iznad drugog).⁷ Neki autori tvrde da su se ove stražnje pregače proširile u jugoistočnu Evropu još u prethistorijsko vrijeme.⁸ U donjem Podunavlju ih, prema njima, nose još u brončano doba — M. Gavazzi tvrdi da je na idolima iz Cirne prikazana upravo resasta

Crtež: 2

stražnja pregača.⁹ Što se tiče njegovog povezivanja nošnje iz prehistorije s recentnim rumunjskim narodnim nošnjama, u to se ne bih upuštala zbog prevelike vremenske razlike. Ovaj je idol stariji od idola iz Cirne, međutim idoli s nalazišta Jablanica u Srbiji pokazuju da su se takvi stražnji zasloni nosili još u neolitiku.¹⁰ Kompaktni dio obično ima složeno tkanje u obliku romba i to je vidljivo kako danas, tako i u kasnoj bronci i neolitiku. Ostaje otvoreno: da li su na ovom vinkovačkom idolu prikazani nabori suknje ili rese stražnje pregače. Sličan problem javlja se i kod ukrasa na glavi. Jasno se vidi traka oko čela. Na stražnjoj strani glave je urezano nekoliko paralelnih, uspravnih linija. To bi mogao biti vrlo pojednostavljen prikaz kose, ali i vrlo pojednostavljen prikaz tzv. stražnjeg prevjesa ili kosičnika. Stražnji je prevjes potvrđen na idolu iz Kličevca koji pripada srednjem brončanom dobu, a nosi se još i danas na vrlo velikom području. To je ukras koji je pričvršćen na zatiljku i visi niz leđa, obično dosta dugačak i spušta se do ispod pojasa (što kod ovog idola nije slučaj. Također je obično gornji dio uži dok je donji kraj dosta širok (ni to ovdje nije slučaj).¹¹ Ovo je mogao biti neki ukras na kosi nalik na leđne prevjese, samo u puno jednostavnijem i kraćem obliku.

Crtež: 3

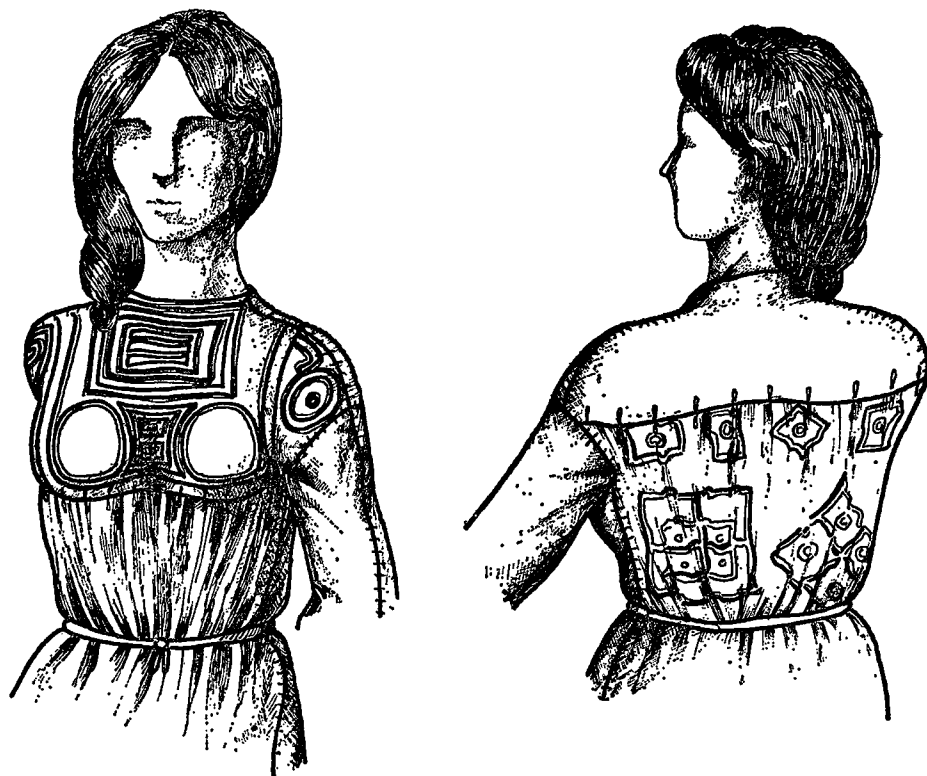
Nije mi namjera povezivati ove vremenski vrlo udaljene idole i izvoditi kasnije oblike iz ranijih, samo se služim kasnijim i recentnim primjerima da bih upozorila na jednu mogućnost. Ipak sam odlučila te urezane linije shvatiti kao prikaz kose, što je mnogo jednostavnije.^{11a}

Crtež: 4a, b

Imamo pred sobom oštećeni idol, također iz Vinkovaca s tella Tržnica-Hotel (T. 2, 2 a-b). Nađen je na dubini od 1,87 m u vučedolskom sloju. Figura je plošno rađena i prikazuje ženski lik s izraženim grudima. S prednje strane

između i iznad grudi ima geometrijske ukrase, isto tako i na ramenima. Sa stražnje se strane u liniji ramenâ vidi šav koji je spojen krupnim bodom. Ispod šava su asimetrični geometrijski ukrasi. Dakle, ovo je vrlo vjeran prikaz košulje (crtež 5 a-b): ona nije krojena, već je sastavljena od ravnih pola koje su na rubovima sašivene. »Takvo nekrojeno ruho predstavlja u razvoju

Crtež: 5a, b

odjevnih oblika ranu fazu, onu koja stoji na prijelazu nešivenog-ovojnog u šivano-krojeno ruho«, kaže Jelena Radauš-Ribarić.¹² S obzirom na vrlo naglašene šavove može se pretpostaviti da je ova košulja napravljena od kože, najvjerojatnije jelenske kože.¹³ Vučedolska populacija je masovno lovila i koristila cervide; sve što je ta divljač mogla pružiti bilo je korisno upotrijebljeno, a vjerojatno je postojala i neka vrsta kulta jelena.¹⁴ Uz to je jelenska koža vrlo mekana i pogodna za pravljenje odjeće. Šavovi su mogli biti vezani

ili pomoću niti dobivene od frkanog crijeva ili od tankih traka kože. Ukrašenost na koži može biti izveden ili direktnim vezenjem ili prišivanjem aplikacija koje i same mogu biti vezene. Ima još jedan način: to je štancanje; u ovom slučaju malo vjerojatno. Koji je od prva dva sistema bio primijenjen teško je reći. Da li je košulja imala pojas ili nije ne može se odrediti, no s obzirom na vučedolsku sklonost isticanju struka koja se primjećuje na većini idola, može se pretpostaviti da je i ovaj odjevni predmet bio stisnut u pojasu.

Crtež br. 6 nastao je slaganjem nekoliko idola: traka oko čela i frizura preuzete su s idola na T. 2, 1 a-c, košulja je od idola s T. 2, 2 a-b, čarape su rađene prema statueti pronađenoj na Vučedolu (T. 3, 1 a-c),¹⁶ dok cipele imaju oblik prema glinenom modelu iz Vinčokovaca (Tržnica-Hotel) (T. 4, 1 a-d) i o njima će posebno biti riječi. Na ovom su liku najvažnije čarape. Na samom idolu se vidi kako su noge od članaka sve do vrha bedara obučene u bogato ukrašene čarape. Iznad samih opanaka je jasno naznačen jednostavniji dio. Ovdje bi se moglo raditi o vunanim »čarapama« bez prstiju i peta koje su se navlačile na nogu, a u recentnoj kulturi Balkana nazvane terluci. Samo što danas terluci dopiru do koljena, dok ovi pokrivaju bedra. Preko njih se oblači nešto slično plitkim pletenim papučama — recentni naziv je priglavci. Mislim da se takvi slični priglavci jasno vide iznad obuće na ovoj statueti. Preko svega toga dolazi kožna obuća. Danas je na terlucima ukras često vezen, ali može biti izveden i u pletivu. Recentni primjerci imaju aplikacije od vezenog sukna. Ponavljam da mi nije svrha utvrditi bilo kakvu vezu s recentnom nošnjom ili neko naslijeđe. Upozoravam samo na gotovo identičan sistem obuvanja i smatram da nam današnja iskustva mogu mnogo pomoći da razumijemo prethistorijska. Na crtežu 6. košulja je rekonstruirana kao kratka sasvim proizvoljno — za to nemamo potvrde. Zaključak je izveden upravo na osnovu »čarapa«: one su bogato ukrašene visoko na bedrima, pa se logično može pretpostaviti da su noge bile otkrivene gotovo cijele, kad su se ovi terluci nosili.

Značajna su tri idola, sva tri nađena na Ljubljanskom Barju.¹⁶ Najbolji od njih (T. 3, 2) prikazuje vjerojatno žensku osobu. Plošno je rađen s prilično shematiziranim licem. Zato se jasno vidi da na sebi ima kaput koji je sprijeda kopčan s tri kopče dok je četvrta ostala nezakopčana. Rukavi su na kraju stisnuti. Opšiven je oko cijelog ruba bijelom trakom i ukrašen oko kopči i na ramenima. Na crtežu 7. vidi se rekonstrukcija koju je Schmidt objavio.¹⁷ Ne bih se složila s njim: kao prvo, po samom izgledu idola bi se dalo zaključiti da kaput nije kratak već seže bar do polovice listova (iako je glava neproporcionalno velika, a ruke prilično umanjene); kao drugo, čitav ovaj prikaz ostavlja dojam teškog kaputa od debelog materijala (to se vidi na vratu gdje je ostao nezakopčan — težina materijala otvorila je izrez kaputa — još jedna odlika ovog izvanredno prirodno oblikovanog idola je veliki smisao za detalje), te je teško povjerovati da je takav, očito zimski odjevni predmet, imao kratke rukave.¹⁸ Zato sam se odlučila za rekonstrukciju kaputa kao dugačkog s dugim rukavima (crtež 8a).^{18a} Kroj ovog kaputa

Crtež: 6

prikazuje krajnju jednostavnost: leđa su krojena zajedno s rukavima u jednom komadu; isto tako i dva dijela prednjice. Rukavi su u korijenu dosta široki, dok se prema kraju sužavaju i vjerojatno su bili kakvom vrpcom učvršćeni oko ruke. Kaput ima jako naglašen struk. Danas se to postiže ušivanjem klinova na bokovima. Teško je utvrditi da li je ovaj haljetak dobio širinu na taj način ili samo oblikom kroja. Na samom idolu se ne vide nikakvi ukrasi ili crte koje bi na bokovima naznačavale klinove. No nije nemoguće da je vučedolsko iskustvo moglo dovesti do sličnih oblika s recentnima, koji nastaju iz manje-više istih uvjeta. Druga dva idola (T. 3, 3 i 4) pokazuju otprilike isti stil, iako su bogatije ukrašeni. No rađeni manje vješto i »realistički« ipak pokazuju mnoge sličnosti s prije opisanim haljetkom. Teško je zaključiti da li je to doista prikaz veza na odjeći ili pulko ukrašavanje statuete apstraktnim ornamentima. Mi smo per analogiam zaključili da se ipak radi o prikazima kaputa i kao takve smo ih rekonstruirali na crtežu 8b i 8c. Ukras im je mogao biti dvojak (kao i na koži): ili vezen direktno na sukno ili kao tzv. građa. Danas se građom nazivaju mali dijelovi raznobojne vezene čohne koji se prišivaju na odjeću.¹⁹

Time bi bilo završeno razmatranje o konkretnim odjevnim predmetima koji su prikazani na ovdje priloženim idolima. Obuća je poseban problem i gotovo da je bolje dokumentirana od odjeće.

Schmidt je opisao jedini sačuvani dio obuće — jedan opanak.²⁰ Nađen je na dnu jame s badenskom keramikom. Nalazio se u pepelu drveta i bio konzerviran trijeslovom kiselinom (taninom) ali se raspao na zraku. Ostalo je samo nekoliko nepovezanih komadića kože. Schmidt je dao njegov detaljan opis prije nego što se raspao: napravljen je bio od samo jednog komada kože. Na rubovima je imao rupice u kojima su bili kožni prstenovi. Kroz te se prstene provlačilo kožno remenje koje je vezivalo opanak za nogu. Po načinu izrade i izgledu bio je neobično sličan recentnim opancima opušima ili pripletnjacima s dinarskog područja Hrvatske. I oni su od jednog komada kože koji se oblikuje na kalupu, rubovi se prihvate i opletu uzicom — oputom. Oput se dobiva od frkanog ovčjeg crijeva ili od tankih traka ovčje kože. Dio oko pete se također oplete, s tim da se ostave dvije slobodne trake koje vezuju opanak u gležnju.²¹ Tako je opanak bilo prilično lako rekonstruirati (crtež 9). Schmidt ga je povezao sa štasfurtskom posudom u obliku čizme, nalaz iz Galgenberga, pokrajina Saska.²² Ona zaista izgleda kao i današnji panci; prema opisu kao i opanak iz Vučedola.²³ Ova posuda pripada lužičkoj kulturi i ne može se kulturno ni vremenski povezati s badenskim opankom iz Vučedola, niti bi imalo smisla povezivati ih s recentnim oblicima. To su jednostavno oblici nastali iz potrebe koji su u svim vremenima i prostorima slični.^{23a}

Schmidt ima i model čizme, vučedolski rad.²⁴ Ona je nađena izvan sonde na hrpi kukuruza. Rekonstruirana je na crtežu 8b. Imala je tanki potplat i vlačno remenje koje ju je oko gležnja vezivalo za nogu. Koža na ristu je bila prerezana na češalj i imala je kratku saru.

Crtež: 7

Jedan od najljepših glinenih modela obuće je čizma iz Sarvaša (T. 5, 1 a-c) koja je prikazana na crtežu 8a.^{24a} Ona je toliko vjerna reprodukcija da se tu zapravo i nema što rekonstruirati. Lijepo se vidi tanki potplat koji je zašiven za kožu na ristu. Peta je ojačana kožom koja je možda krojena zajedno s potplatom. Šavovi su ukrašeni krupnim bodom i vjerojatno nekim dodacima. Sama je čizma vjerojatno imitacija modela od tvrde kože, možda svinjske. Urezi na površini čizme su mogli biti podloga za inkrustaciju, ali i vrlo uspješna imitacija dlakave površine kože pokrivena vjerojatno kratkim i grubim, možda svinjskim, čekinjama. Ona je rađena »moderno«, s uskim i lagano zašiljenim rustom i ravnim visokim sarama.

Glineni model lagane visoke cipele ili čizme nađen je 1978. u Vinkovcima (Tržnica-Hotel) (T. 4, 1 a-d). Na njemu se jasno vidi kako je potplat izrezan od posebnog komada kože i zatim sašiven za dva dijela, lijevi i desni, od kojih su krojeni rist i sara. Ne zna se koliko je bila visoka sama čizma jer je odlomljen gornji dio. Sprijeda je na ristu bila ukrašena bijelom trakom. Zanimljivo je vidjeti da su se tada nosile, pored ostalih, i ovakve šiljaste cipele. Vinkovački model očito predstavlja finiju i svečaniju obuću koja se koristila za posebne prilike i vjerojatno je bila skuplja od svakodnevne, zato sam je i prikazala uz rekonstrukciju kultne odjeće (crtež 4 a-b).^{24b}

Na crtežu 8c djevojka nosi čizme nalik na one iz Vučedola samo jednostavnije rađene, bez ukrasa. Razlikuju se po tome što se vezuju oko noge iznad gležnja s nekoliko traka. Tako se možda osiguravalo da čizma od prilično mekane kože, a s višim sarama, stoji čvrsto uz nogu. Idoli (T. 5, 2 i 3) su nađeni u Sarvašu na dubini od 3,35 m u vučedolskom sloju.^{24c}

IZ OSKUDNIH PODATAKA MOŽE SE IPAK PRILIČNO TOGA ZAKLJUČITI O NAČINU ODJEVANJA I RAZNIM MATERIJALIMA KOJI SU SE UPOTREBLJAVATI ZA ODJEĆU I OBUĆU. Za odjeću su se koristili materijali biljnog porijekla. Sigurno je da su onda prerađivali lan i konoplju, a vjerojatno su ih i uzgajali. Te su biljke i danas raširene po cijeloj Panoniji i koristile su se sve do prijelaza stoljeća kad ih je zamijenio kupovni pamuk, mnogo jednostavniji za upotrebu. Način prerađivanja lana i konoplje se kroz stoljeća nije mnogo promijenio: od uzgoja do tkanja. Tkali su na vertikalnom tkalačnom stanu: okvir od drveta se objesi na zid, na najgornju prečku su pričvršćene niti osnove na kojima dolje vise utezi od kamena ili pečene zemlje da bi bile napete. To se može dokazati: na gotovo svim lokalitetima na podovima kuća nalazi se veliki broj utega za vertikalni tkalački stan. Mora da su i vrste tkanja²⁵ bile vrlo razvijene u vučedolskoj kulturi kad su, prema pretpostavci S. Dimitrijevića, uzorci tekstila izvršili veliki utjecaj na ukrašavanje keramike.²⁶

Drugi materijal za koji se sa sigurnošću može reći da se upotrebljavao je vuna. To se vidi već i na pletenim terlucima (T. 3, 1, a-c; crtež 6). Od iste se vune moglo raditi i sukno od kojeg su sašiveni kaputi. Danas se vuneno

Crtež: 8a, b

Crtež: 8c

sukno radi na dva načina: prvi je da se vuna tka na stanu i onda tuče u stupa pod batovima, te se tako tkanje skuplja i filca; drugi je način da se runo na kamenoj podlozi polijeva i tuče kamenjem, bez ikvakovog upređanja ili tkanja, i onda se filca. Sukno rađeno na drugi način je grublje i to se uglavnom manji komadi koji se spajaju u veće. Nema razloga ne pretpostaviti da se to nije radilo i u vučedolskoj kulturi.

Treći materijal koji se koristio u odijevanju bila je koža, osobito jelenska koža, kao mekana i pogodna za krojenje i šivanje odjeće.²⁷

Obuća se mogla izrađivati od svinjske i goveđe kože. Danas se opanci rade od ovčje kože. Mogle su se upotrebljavati i kože i krzna drugih životinja. Kod naroda koji ima tako snažnu lovačku privredu kao vučedolska populacija odjeća od kože uobičajena stvar (usporedi lovačka plemena Sjeverne Amerike), isto tako i obuća od svih vrsta koža: od tvrde za zimske čizme do mekanije za lagane cipele ili papuče.

Tekstil je vjerojatno bio obojen živim bojama koje su se dobivale od raznih biljaka. Na primjer, bijela je mogla biti gotovo sigurno prisutna jer se bijeljenje platna ili pređe obavlja i danas na jednostavan način: platno ili pređa se kuha u vrućoj vodi s lugom od drveta, obično bukve ili hrasta. Za druge boje možemo samo nagađati: što se tiče biljnih ostataka imamo podatke za Ig i za nalazišta kod Notranjskih gorica, nađeni su: lješnjak, drijen, malina, glog, vodeni oraščić, žir, jabuka.²⁸ Zna se da se od lužnjakovih žireva dobiva crna boja, isto se tako zelene lješnjakove grane upotrebljavaju kod bojenja u crno. Kora mladog brijesta služi za bojenje u crveno. Kad se boji u smeđe koristi se kora oraha. Kuhanjem s orahovim lišćem dobiva se višnjeva boja. Žutilovka se nalazi svudje i najčešće je sirovina za dobivanje žute boje, kora divlje jabuke se također koristi za žutu boju.²⁹ Već po skromnim podacima koje imamo o biljkama koje su se tada upotrebljavale, možemo otprilike naslutiti koje su boje mogle ukrašavati vučedolske tkanine. Ras-pored nijansi je vjerojatno išao od bijele, preko žute i crvene do smeđe i crne, s mnogim prijelaznim bojama između ovih. Naime, koliko se danas zna, osnovne sirovine za zelene i plave boje potječu od vanevropskog drveća kao što je fernambuk, indigo, plavo drvo itd. No nije isključeno da su poznavali neke tehnike bojenja u plavo i zeleno pomoću boja mineralnog porijekla.

Na dva idola iz Vinkovaca (Tržnica-Hotel) vide se urezani križevi (T. 1, 2 a-c, 1 a-c). Opet se nalazimo pred ranije iznijetom dilemom da li je to samo ukrašavanje idola, posvećenog nekom božanstvu, religijskim simbolima ili je precrtavanje načina na koji su ukrašavali svoje tijelo. Uzmimo kao točnu pretpostavku da se radi o tatauiranju. Taj ukras zapravo može biti izveden na tri načina: bojenjem (koje nije trajno), tatauiranjem (stavljanjem boje ispod kože ubadanjem iglom ili nekim drugim šiljastim predmetom) ili skarificiranjem (cikatrizacijom, pravljenjem ožiljaka po tijelu — cicatrix). Posljednja dva načina su trajna. Već je M. Hoernes pretpostavio postojanje tatauiranja kod prehistorijskih naroda.³⁰ I u tom načinu ukrašavanja postoji problem: da li je to samo ukrašavanje ili ima drugačiju pozadinu. Danas je poznato da tatauiranje i skarificiranje označava pripadnost plemenu ili

Crtež: 9

društvenom sloju, npr. u Africi kod Nilota, Ba Tonga, narodâ centralnog i istočnog Sudana, Etiopije...³¹ Može biti i kulturna oznaka — u vučedolskoj kulturi križ je čest motiv, većina je ukrasa organizirana po sistemu križa; ima mnogo kupa na križnoj nozi, Andrijinih križeva, sunčanih krugova s križom, kukastih križeva itd.³² Križevi su oduvijek bili simbol sreće, blagostanja, zdravlja i života samog. Svastika se izvodi od sanskrtskog su (dobro) i ast (jest) ili pak od svasti (sreća). Svastika s rukama položenim na desno se smatra solarnim simbolom jer imitira kretanje sunca koje u sjevernoj hemisferi izgleda kao da dolazi s istoka i preko juga kreće na zapad. Svastika s rukama okrenutim prema lijevo češće označava noć i magijske radnje.³³ Prema tome je lako moguće da su nosioci vučedolske kulture ukrašavali tijelo motivima križa kao želju za sretnim životom i zdravljem pojedinca. Pojava kao tauriranje ili skarificiranje raširena je kod prehistorijskih naroda Balkana: u Butmiru, Vinči, te dalje u Cucuteni kulturi.³⁴ Prema tome, ta pojava u vučedolskoj kulturi bi prije bila pravilo nego izuzetak.

O odjeći eneolitičkog razdoblja još uvijek imamo malo upotrebljivih podataka. Jedini izvor je i dalje plastika, idoli za koje, osim rijetkih, još uvijek nismo sigurni da li su samo ukrašeni apstraktnim geometrijskim ukrasima ili prikazuju nošnju. Pa ako i uzmemo da su sve to prikazi odjeće, ne znamo što je zaista odjevni predmet, a što je umjetnik dodavao na idol u trenutku inspiracije kao svoj vlastiti izraz. Svjesni svih tih poteškoća, odlučili smo da idole prihvatimo onakvima kakvi jesu i prenesemo sve ono što prikazuju. Sigurno je svakodnevna odjeća bila jednostavnija od onoga što prikazuju statuete, ali se zato mogu uhvatiti neke osnovne crte. Na primjer, razlika između suknje »badenske« žene i »vučedolske« žene postoji, iako imaju mnoge sličnosti: i jedna i druga suknja imaju široke ukrašene naramenice, i jedna i druga se nose tako da naglašavaju struk i kukove. Razlike se vide u načinu opasavanja i u položaju naramenice: badenske su ravne dok su vučedolske postavljene u križ. Čini se da se i način ukrašavanja odjavnog predmeta razlikovao u te dvije kulture, ali dok se ne nađe još neki sličan badenski idol, o tome ne možemo ništa određeno reći. Vidi se ipak da su to u biti srodne nošnje usprkos nekim pojavnim razlikama. Isto su tako jasnije neke odlike vučedolske mode: one su naglašavale struk i isticale kukove, isticale su i grudi (bilo da su nosile samo tanku košulju ili su ih ostavljale slobodnim). Ukrašavali su i obuću, a one bolje i ljepše cipele bile su šiljasto krojene. Obilje boja može se naslutiti na terlucima i teškim kaputima. Kao zaključak može se reći da eneolitička nošnja u sjevernoj Jugoslaviji i nije bila tako jednostavna i bezlična kako bi se na prvi pogled reklo — tu je egzistiralo mnogo oblika. »stilova« i boja, što pokazuje način odijevanja koji je već prerastao samo funkcionalnost i dobrim dijelom postao ukras tijela i pokazatelj društvenog statusa.

BILJEŠKE:

* Željela bih zahvaliti mr Vlasti Domaćinović na velikoj pomoći koju mi je pružila prilikom pisanja ovog članka.

1. Nándor Kalicz, *Clay Gods (The Neolithic Period and Copper age in Hungary)*, Budapest 1970.
2. *IDOLE (Prähistorische Keramiken aus Ungarn)*, Verlag Naturhistorisches Museum Wien, 1972.
3. Nikola Tasić, *Neolitska plastika*, Katalog V, Muzej grada Beograda, Beograd 1973.
4. R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945, str. 72, slika na taf. 29,1.
5. R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, str. 72.
- 5a. N. Tasić, *Die Idole der Baden Kultur in Vinča*, *Archaeologia Jugoslavica XX—XXI (1980—81.)*, str. 27—32. Na sl. 1 vidi se idol iz Vinče koji ima križne naramenice (alco tako shvatimo veoma apstraktan prikaz) i podsjeća na kasniju vučedolsku odjeću.

6. Praistorija jugoslavenskih zemalja, III, Sarajevo, 1979. S. Dimitrijević, Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks, str. 294, t. XXXIV, 3.
7. Milovan Gavazzi, Vrela i sudbine narodnih tradicija, Zagreb 1978., str. 127.
8. Prema Carlu Schuchartu, Vladimiru Dumitrescu, Miloju Vasiću.
9. M. Gavazzi, Vrela i sudbine ..., str. 131. id.
10. M. Gavazzi, Vrela i sudbine ..., str. 134.
M. Vassits, Die Neolitische Station Jaablanica bei Medjuložje in Serbien, Archiv für Anthropologie XXVIII, Braunschweig 1902, sl. 52. i 55. Identičan tip nošnje s prekrštenim naramenicama i resama koje ispod vise vidi se na idolu iz Alisara (Mala Azija); Kurt Bittel, Prähistorische Forschung in Kleinasien, Istanbul 1934, Istanbuler Forschungen Band 6, T. IX, 5.
11. M. Gavazzi, Vrela i sudbine ..., str. 135. id, posebno slike na str. 143. i 144.
- 11a. Idol iz Troje, sa stražnje strane ima slične ureze, koji se mogu interpretirati kao kosa, ali kao i ukras. Hoernes-Menghin, Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa, Wien 1925., tab. str. 361, sl. 2 i 2a.
12. NARODNE NOŠNJE HRVATSKE, Zagreb 1975, poglavlje »Opće značajke panonskog ruha«.
13. Na tellu Tržnica-Hotel u Vinkovcima (gdje je nađen i ovaj idol) »...vučedolsko naselje... bilo je formalno preplavljeno ostacima kostiju, napose divljači (cervida).« — S. Dimitrijević Praistorija jugoslavenskih zemalja, III str. 330.
14. R. R. Schmidt, t. 52, 3 a-b
15. R. R. Schmidt, t. 52, 1 a-c
16. Paola Korošec, Josip Korošec, Najdbe s količarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem Barju, Ljubljana 1969, t. 1, 1 a-c (taj je idol prikazan na crtežu na mojoj tabli III, 4, preuzeto iz ove publikacije), t. 2, 1; t. 106, 1; t. 107, 1, 2, 3. Josip Korošec, Oris pre zgodovine Ljubljane, Zgodovina Ljubljane I Ljubljana 1955, t. I, 1, 2 (str. 309.), t. II, 1 (str. 310.) Hoernes-Menghin, tabla na str. 347.
17. R. R. Schmidt, str. 136, textbild 78.
18. Neki recentni pusteni haljeci koji se nose po cijelom Balkanu imaju kratke rukave ili su bez rukava i ne kopčaju se, ali zato se ispod nosi debela odjeća s dugim vunenim rukavima ili samo »navlaka« za ruke, od čega na ovom idolu nema ni traga.
- 18a. Sličnu rekonstrukciju teškog kaputa s dugim rukavima prema svom idolu predlaže Janina Hosen-Przeworska, Społeczna funkcja odzieży, Światowit XX, 1948/49. T. VII, 1 i 1a, T. VIII, 1a.
19. Jelena Radauš Ribarić, O porijeklu vezenog ukrasa na suknenoj odjeći zapadnodinarskog područja. Etnološki prilozi I, Zagreb 1978.
20. R. R. Schmidt, str. 71, t. 28, 9.
21. Jelena Radauš Ribarić, Narodne nošnje Hrvatske, poglavlje: »Opće značajke dinarskog ruha«.
22. R. R. Schmidt, str. 71.
23. Realexikon der Vorgeschichte (Ebert), Bd. 12, t. 108.
Gierke, Die Tracht der Germanen, Mannus Bibliothek 23 (1922).
- 23a. Usporedi: H. Müller-Karpe, Handbuch der Vorgeschichte IV/3, T. 103, sl. 35 — votivne cipele iz hrama Istar, II/t. 80, sl. 14 i 23 — idoli cipela.
24. R. R. Schmidt, str. 73. id.
- 24a. Visoka je 7,5 cm, a stopalo je dugačko 6,10 cm. Nađena je na dubini 3,10 m u Sarvašu u vučedolskom sloju.
- 24b. Dimenzije su: duljina stopala 13,5 cm, širina 6,0 cm, visina 5,7 cm, visina rista 4,7 cm.

- 24c. Cipela na T. V, 2 je visoka 3,2 cm, stopalo je dugačko 3,8 cm. Cipela na T. V, 3 je visoka 3,2 cm, stopalo je dugačko 5,1 cm.
25. Josip Korošec, Zgodovina Ljubljane I, str. 260: na nalazištu kod Notranjskih gorica našten je ukras na keramici s otiskom tkanine.
26. S. Dimitrijević, Praistorija jugoslavenskih zemalja III, str. 298, id.
27. Josip Korošec, Zgodovina Ljubljane I, str. 256: »Na Ljubljanskom Barju životinjske kosti pripadaju: jelenu, evropskom losu, srni: vuku, risu, dabru, kuni, medvjedu, jazavcu, kozi, vodenom prasetu, ovci, psu, barskom govedu, kornjači, vidri, ribama, pticama...«. U Vinkovcima je našteno mnogo kostiju cervida, bovida te jedna kost koja bi mogla pripadati ovci, uz mnoge kosti drugih životinja.
28. Josip Korošec, Zgodovina Ljubljane I, str. 256. id.
29. Ivo T. Franić, Staro narodno bojanisanje kućnim bojama, Vjesnik etnografskog muzeja u Zagrebu, knjiga III, Beograd 1937.
30. Hoernes-Menghin, str. 290.
31. Mario Petrić, On Tattooing and Cicatrization in Prehistoric Population of a Part of Balkan, Godišnjak IV, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 2, Sarajevo 1966.
32. S. Dimitrijević, Praistorija jugoslavenskih zemalja III, str. 293.
33. Vidi »svastika«, The New Encyclopaedia Britannica, Micropaedia IX¹⁵.
34. M. Petrić, On Tattooing and Cicatrization in Prehistoric Population of a Part of Balkan.

RECONSTRUCTION OF THE AENEOLITHIC WOMEN'S WEAR BETWEEN THE DANUBE, THE DRAVA AND THE SAVA

Taking into account some idols found in Sarvaš, Vučedol, Vinkovci and Ljubljana we would try to tell something more about clothing of the Aeneolithic Age in northern Yugoslavia. This way of studying idols has been rather neglected in archeology so far, probably because no »transcription« is absolutely accurate and we will never be sure whether we saw just the thing we should have seen. Yet, this should not be a hindrance to our better understanding of the Aeneolithic man and his way of life.

The oldest preserved Aeneolithic idol from this region, with marked clothing, belongs to the Baden Culture (table 1, 1 a-b). The clothes of this female idol are represented quite realistically: bands are thrown over the shoulders and bound up in two places, on the chest and a bit lower, at the waist, and then wound round the waist forming a waist-band. One can see that they are cut out as a part of the skirt in order to be thrown over the shoulders. Both straps and skirt are decorated with stings. The idol comes from Vučedol. We chose the reconstruction with a shirt, that we believe not to be marked because of a high degree of abstraction (fig. 1a, b).

In the region of Vučedol Culture several idols with marked clothing have been preserved. Their clothes can be classified partly as cultish and partly as commonplace. An obvious example of cultish clothing is the idol from Vinkovci (table 1, 2 a-c). She lacks the upper part. It is hard to distinguish whether it represents a deity or a priestess in a cultish dress (sig. 2). Another interesting detail represent crosses, a standard Vučedol motif, on both thighs of the statuette. They might have

been just the adornment of the votive idol with cultish motifs as well as a fairly realistic realization of tattooing, or more probably scarification.

From Vinkovci also comes a plane idol with outstanding breasts, lacking one part (table 2 1 a-c), probably legs (reconstruction fig. 3). It wears a skirt, behind gathered into folds or even pleated. She was probably without shirt — inferring from the motif which might have been scarified. It decorates the shoulder-blades and the front of the shoulders. According to the suggested reconstruction (fig. 4b) the skirt would be with a »crinoline«, made of stiff, perhaps pleated material covering only the back side of the body and leaving the front naked. Pleating of cloth or linen is a procedure that can be used everywhere. On the assumption that she was nude in front, she would represent a female deity or a priestess in a ritual dress. Another interpretation is that she may have been clothed in an ordinary linen skirt (which the artist did not mark in order to make his job easier and because he did not know how to realize the transition to the feet) with a fringed back apron over it, consists of a compact upper part with the long woollen fringes hanging down. Idols of the Jablanica site in Serbia show that such aprons were worn in the Neolithic Age. The question whether this is a folded skirt or a back apron remains open. A similar problem arises with the headdress: it is easy to perceive a head-band on the forehead and a few engraved vertical lines at the back side. This may be a simplified presentation of the hair but also that of »kosičnik«. This embellishment is fastened at the back of the head, hanging down the back. It is usually long enough to reach below the waist (what is not true of this idol). Yet, we chose the simpler interpretation regarding the engraved lines as hairstyle.

The damaged idol from Vinkovci (table 2, 2 a-b) has in front, between and over the breasts, and on the shoulders some geometrical ornaments. At the back, level with the shoulders, one can perceive a seam joined with long stitches. It is a very authentic representation of a shirt (fig. 5a-b). With regard to the emphasized stitches we can presume that it is made of skin, perhaps buckskin. This is very likely, because the Vučedol population hunted and used cervids quite a lot. The ornament might be embroidered directly or the appliqué, being embroidered separately, were sewn on. We cannot distinguish whether it had a belt or not, but taking into account the Vučedol tendency to emphasise the waist-line of most idols, it is very likely.

Fig. 6 was made by putting together several idols: the foreheadband is taken from the idol (t. 2, 1 a-c), shirt from the idol (t. 2, 2 a-b), stockings are constructed according to the statuette found in Vučedol (t. 3, 1 a-c) and shoes are a copy of the clay model from Vinkovci (t. 4, 1 a-d). On this figure stockings attract our attention: the legs, from joints to thighs are dressed in richly embellished stockings — maybe a type of woollen stockings without toes and heels. A kind of flat knitted slippers were pulled on over them. Finally, leather shoes were put on over the both. The short shirt is reconstructed arbitrarily. We inferred that from the stockings: they are richly decorated high up the thighs. So it is easy to presume that the legs were exposed to view.

Three idols found in Ljubljana, in Ljubljansko Barje, are of great importance (t. 3, 2, 3, 4). One of them wears a coat with front buttoning. The whole border is hemmed in by a white lace. Clasps and shoulders are also decorated. Fig. 7 represents the reconstruction by R. R. Schmidt. We disagree with him: it suggests a

coat of rough material. Therefore we decided to reconstruct a coat with long sleeves (fig. 8a). The waistline is very emphasized. Today it is achieved by making gussets. It is difficult to find out whether this coat was given greater width by inserting gussets or it was just a cut. There are no ornaments or lines on the idol which would imply gussets. The other two idols are of the same style though more embellished. It is hard to define whether this is embroidery or mere decoration of statuettes with quite abstract ornaments (fig. 8b, c).

Schmidt described the only preserved piece of footwear — »opanak« (a strapped softsoled footwear). It was found in the bottom of a pit with Baden ceramics. It was covered with cinders and it fell to pieces when it came into contact with the air. The »opanak« was made of one piece of leather. On the hem small holes with leather rings. The »opanak« was fastened by straps, which were pulled through the rings (fig. 9). Models of boots from Vučedol and Sarvaš (t. 5, 2, 3) (fig. 8a, a) are quite simple. The boot from Sarvaš (t. 5, 1a-c) (fig. 8a) is an undoubted masterpiece. It is such an authentic reproduction that nothing remains to be reconstructed. The cuts on its surface may be a successful imitation of fur, perhaps hog's bristle. The clay model of a light boot was found in Vinkovci (T. 4, 1a-d). Evidently, sole is made of a separate piece of leather and then sewn up with the other two pieces, the left and the right, of which the instep and the boot-leg were cut out. This is the finer and more festive footwear used on special occasions. Therefore it was included into the reconstruction of cultish clothes (fig. 4a, b).

From deficient information we can deduce quite a lot about fashion and various materials that were used. They used materials of plant origin. Undoubtedly, they processed hemp and flax. Maybe, they even grew them. The way of processing has not changed much through centuries. They wove on a vertical loom: the warping frame was hung on the wall, on the warp beam were wound the warp ends in preparation for weaving. Weights of stone or baked clay were hung on the lower warp ends. They surely used wool. They could knit it or make cloth, which was used for coats. The third material was skin, especially deerskin, soft and suitable for cutting out and sewing costumes. Footwear was made of pigskin and ox-hide. Nations with such a developed hunting economy as the Vučedol population used to wear clothes and footwear made of skin.

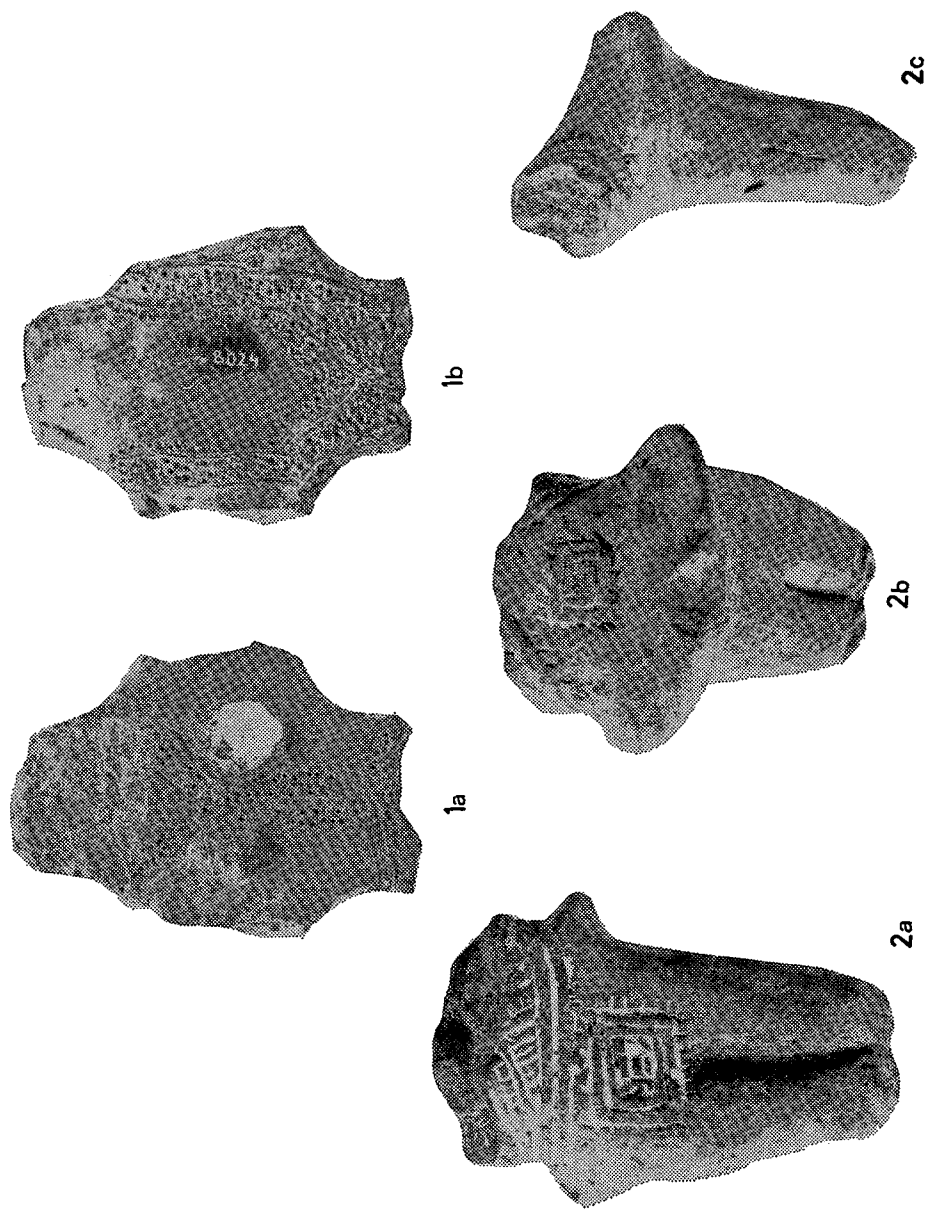
Textiles were probably dyed with bright vegetable dyes. White dye is easy: linen or yarn is cooked in hot water with lye, usually that of a beech- or oak-tree. Acorns and green hazel-nut branches give black colour. The bark of a walnut tree gives brown dye and leaves give the colour of the sour-cherry. Yellow dye is most often got from the widespread dyeweed (*Genista tinctoria*) and from the bark of a crab-tree. Colours probably ranged from white, over yellow and red to brown and black including many shades. They might have been using dyes of mineral origin, such as blue or green, but these are just conjectures.

We have few reliable facts about the clothes of the Aeneolithic Age at our disposal. The only available source are still statuettes. We are not sure whether the abstract ornaments decorating the idols are just ornaments or they represent a costume. Even if we take for granted that they represent clothes, we are not sure what the wearing apparel really is and what the artist added as his own way of artistic expression. Being aware of all the misleading circumstances we decided to accept idols as they are and to convey all they represent. They have certain cha-

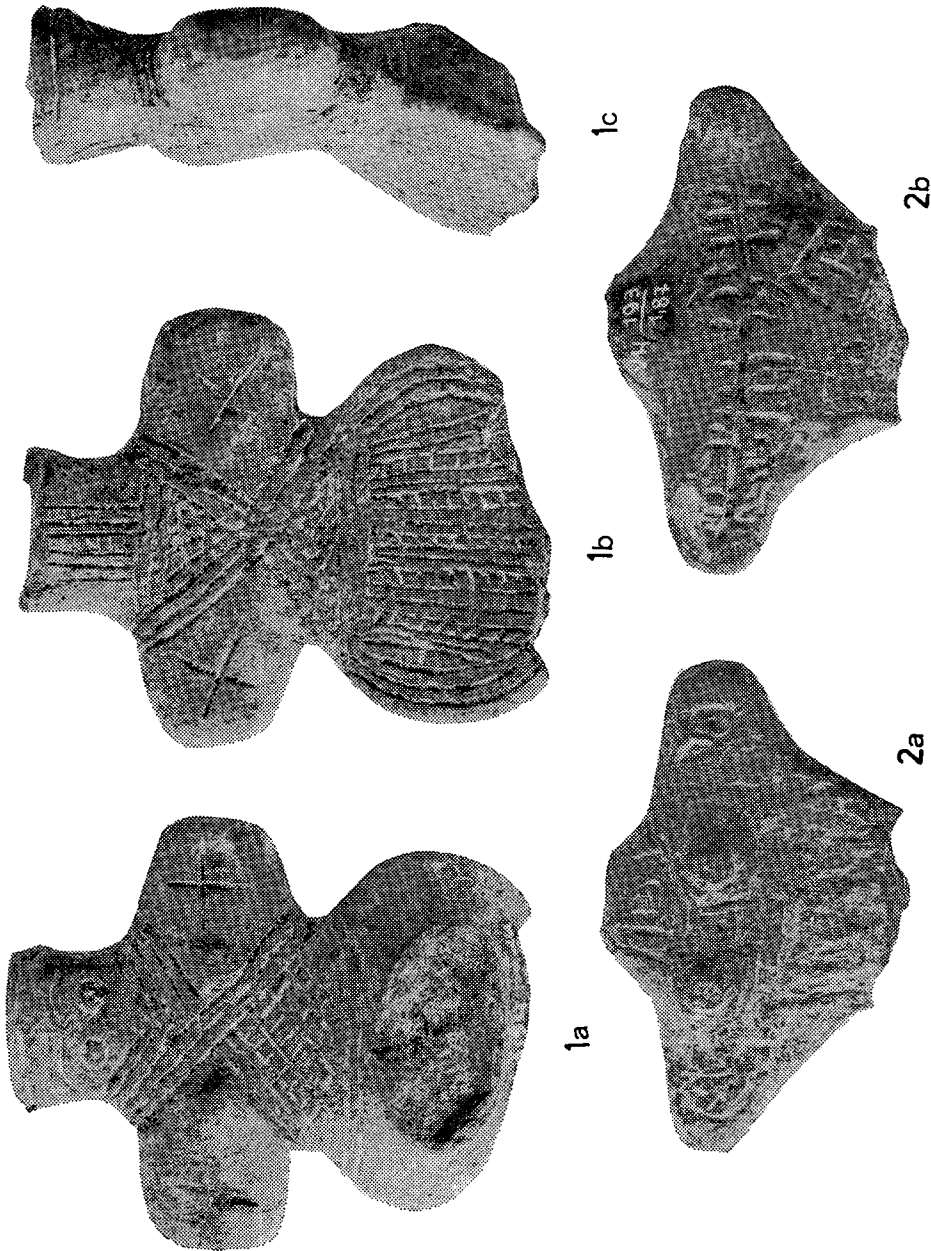
racteristics in common which underline the difference between the Baden and Vučedol fashion though they are essentially cognate. The manifest features of the Vučedol fashion are that the accent was falling on the waist-line and breasts (either nude or with a thin shirt) and that nicer and better shoes had pointed tips. Stockings and coats must have been rich in colours. The Aeneolithic clothes in northern Yugoslavia were not so simple and monotonous as one would suppose at first sight. A large variety of forms, »styles« and colours implies that the way of clothing was not just functional, but it became a kind of decoration and status symbol.

Translated by Daniela Živković

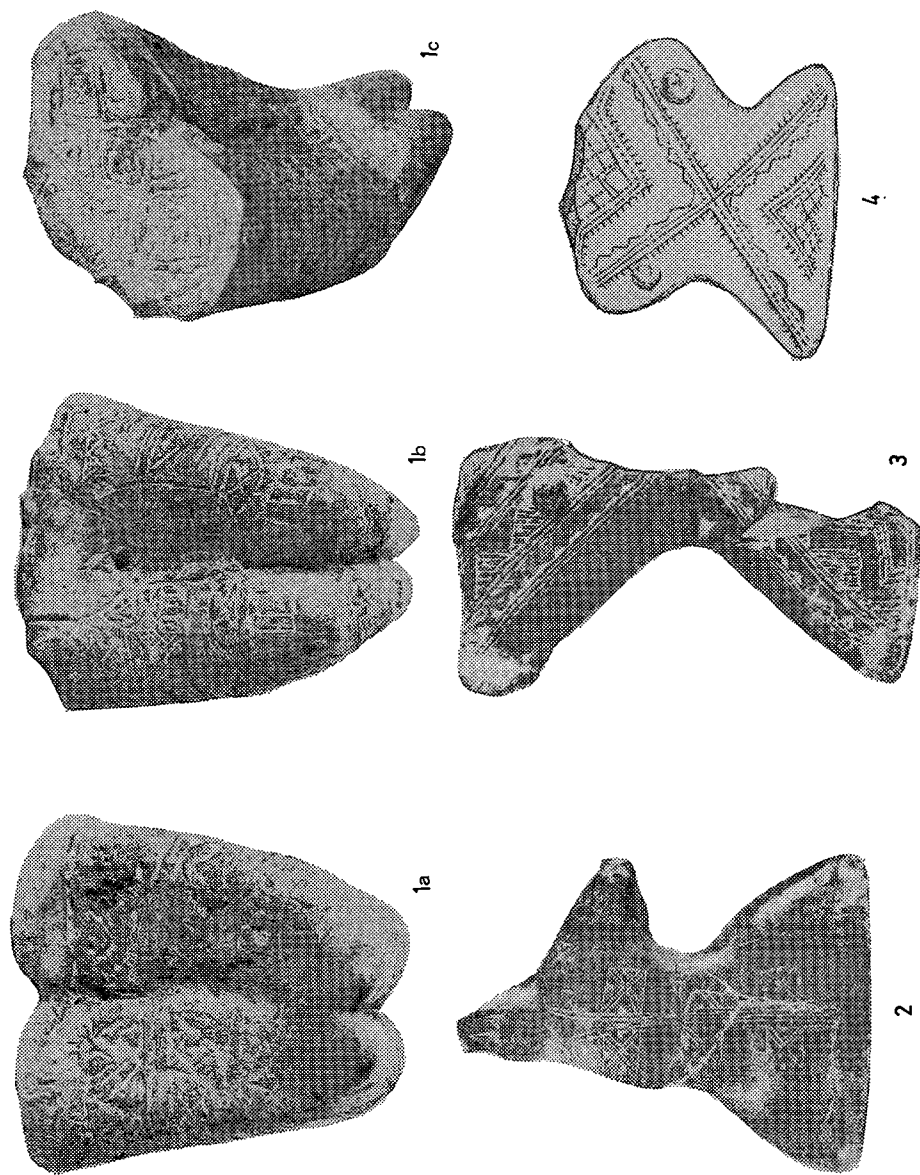
T.1

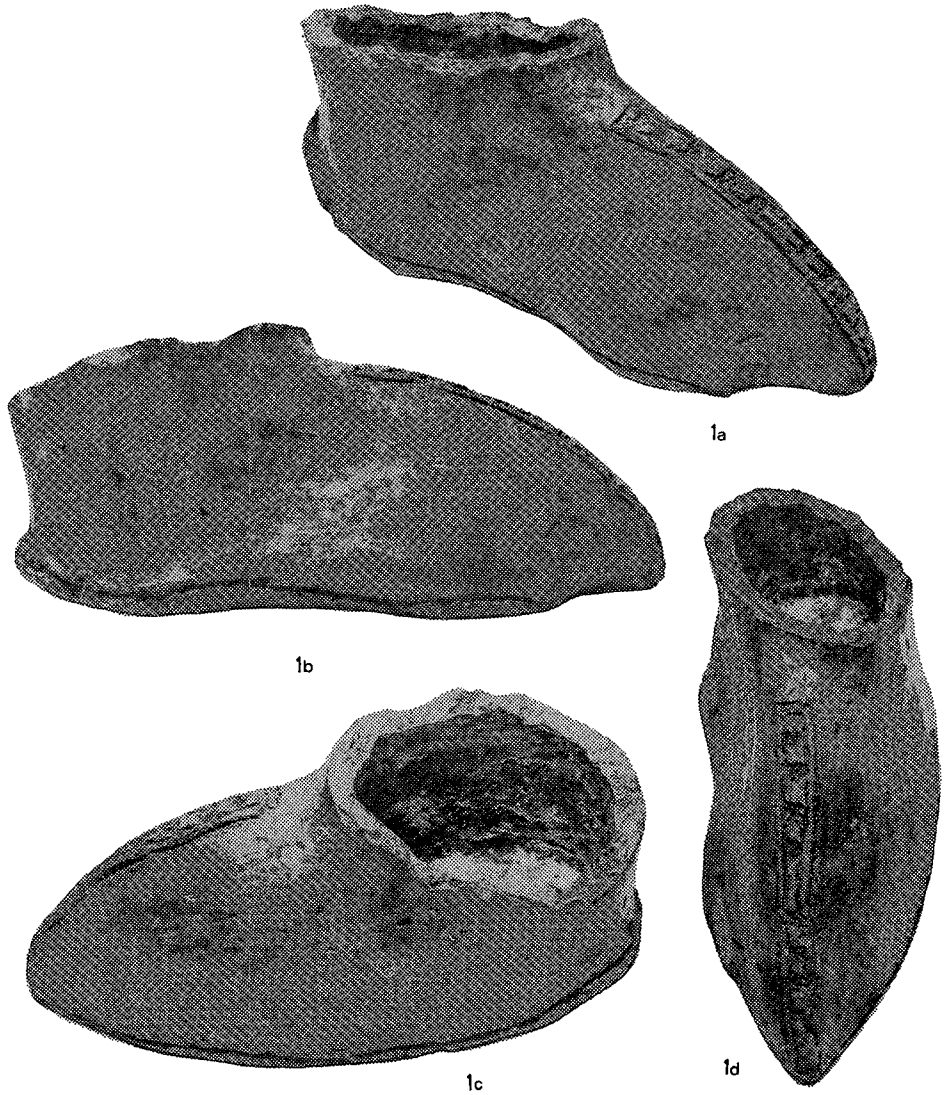
T. 1 — 1 — Vučedol, 2 — Vinčevci

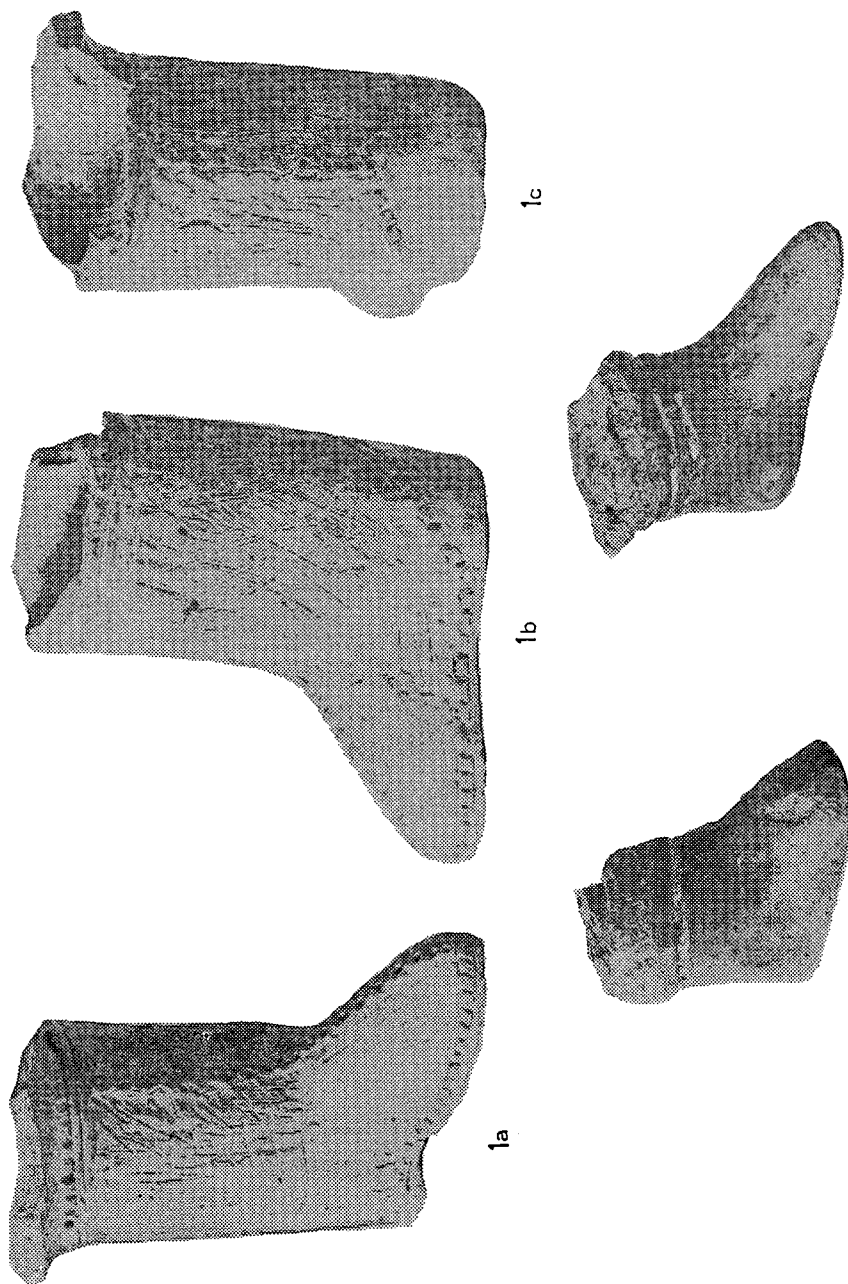
T. 2 — 1 — Vinčevci, 2 — Vinčevci

T. 3 — 1 — Vučedol, 2 — Ljubljana, 3 — Ljubljana, 4 — Ljubljana

T. 4 — 1 — Vinkovci

1a
1b
1c
2
3
T. 5 — 1 — Sarvaš, 2 — Sarvaš, 3 — Sarvaš.

